

TERMIN HÁM TERMINOLOGIYA MENEN BAYLANISLI NÁZERİY KÓZ-QARASLAR

Xudaybergenov A.A

NMPI Inglis tili hám ádebiyatı kafedrası docent w.w.a., PhD;

Yuldasheva S.T

NMPI Inglis tili hám ádebiyatı tálim baǵdarı 4-kurs studentı.

Keyingi jıllarda isbilermenlik subyektleri hám basqa yuridikalıq shaqsar ushın qosımsha qolaylıqlar jaratıwda, olardıń iskerliginiń huqıqıy tiykarların bekkemlewge, sonday-aq qamsızlandırıw xızmetleri tutınıwshılardıń huqıqları hám nızamlı máplerin qorgawǵa qaratılǵan reformalar ámelge asırılmaqta.

Búgingi kúnde mámleketimizde júz berip atırǵan socialıq-ekonomikalıq, finanslıq, salıq hám bajıxana sistemalarındaǵı reformalar tildin leksikalıq qatlamına kirip atırǵan xalıqaralıq terminler aǵımın tezlestirmekte. Bul jaǵday taraw iyeleriniń óz kásibine baylanisli termin hám túsiniqlerdin tiykarǵı mazmun-mánisi haqqında jeterli bilimge iye bolıwın talap etpekte. Termin latinsha "terminus" sózinen kelip shıqqan bolıp, "shek," "shegara," "tawısılaw" degen mánilerdi ańlatadı" [1;203].

V.N. Shevchuk terminge tómendegishe anıqlama beredi: "Termin" - bul sóz bolıp, orta ásirlerden "anıqlaw," "ańlatıw" degen mánilerdi bildirgen. Áyyemgi francuz tilinde bar bolǵan "terme" lekseması "sóz" degen mánini ańlatadı.

A.A. Reformatskiy bolsa bunı tómendegishe táriyipleydi: "Termin - bul sóz bolıp, óziniń ayırıqsha hám arnawlı belgileri menen sheklenedi, ilim, texnika, ekonomika, siyasat hám diplomatiya tarawlarında bir mánili, anıq sóz bolıp tabıladı. Ol ekspressivlik, belgili bir zat yamasa túsinikti ańlatıwshı, óziniń qatań hám anıq mazmunlı shegarasına hám túsindirmesine iye boladı" [5;113]. V.P.Danilenko termin sózine tómendegishe anıqlıq kirgizedi: "Termin(ler) - sózlik quramınıń bir bólegi esaplanıp, belgili bir pán hám taraw leksikalıq birlikleriniń anıq atı, anıqlaması bolıp esaplanadı". B.N.Golovin bolsa termin haqqında: "Kásip-óner kóz-qarasınan qaraǵanda termin ózinde belgili bir kásiplik túsiniqlerdi ańlatadı" - dep jazadı. Usıǵan uqsas talqılawdı biz V.M. Leychiktiń jumıslarında da ushıratıwımız múmkin. Onıń pikirinshe, termin, belgili bir tildin leksikalıq birliǵi esaplanıp, anıq hám arnawlı tarawlar iliminde hám xızmetinde ulıwma, anıq yamasa abstrakt túsiniqlerdi bildiredi. Terminler máselesine baǵıshlangan izertlewlerde termin hám terminologiyanın hár qıylı teoriyalıq hám ámeliy máseleleri jaqsı turaqlasqan. Bunday máselelerge termin menen ulıwma ádebiy tildegi sóz arasındaǵı qatnaslar, terminlerdin qalıplesiwi, bekkemlesiw, rawajlanıwı, dáwirlik basqıshlarda qollanılawı, sinonim hám omonim terminler, terminologiyadaǵı determinologizaciya, reterminologizaciya qubılıslarınıń bar ekenligi, terminlerdin sistemalıq-strukturalıq hám funktsional-semantikalıq talqılawı sıyaqlılar kiredi. Túrli tillerge tiyisli terminler, terminologiyanın teoriyalıq máselelери menen shuǵıllanǵan G.O.Vinokur, A.A. Reformatskiy, V.V. Vinogradov, S.G.Barxudarov, O.S.Axmanova, K.A.Levkovskaya, B.N.Golovin, V.P.Danilenko, V.M. Leychik, sonday-aq, máseleliniń ámeliy táreplerin úyrengen D.S.Lotte, S.A.Chapligina, S.I.Korshunova, T.L.Kandelaki izertlewlerinde terminologiya sózi tiykarınan eki mániste qollanılgan: 1. Terminologiya - belgili tarawlarda arnawlı mánisti ańlatıwshı sóz hám sóz dizbekleriniń jıyındısı; 2. Terminologiya - terminlerdin grammatikalıq dárejedegi ornı hám tilde ámel etiwı menen baylanisli bolǵan belgili nızamlılıqlardı úyreniw menen shuǵıllanıwshı lingvistikanıń ayırıqsha aspekti [2; 56-61]. AQSHTa ótken ásiridin 70-jıllarında júzege kelgen "The World Encyclopedia Dictionary" sózliginde bolsa terminge tómendegishe anıqlama berilgen: "Terminology - the special words or terms used in science, art, business and economy". Mánisi: terminologiya - ilimde, kórkem ónerde, biznes hám ekonomikada qollanılatuǵın arnawlı sózler [7;177]. N.V.Podolskaya, N.V.Vasileva, V.P.Danilenko, T.L.Kandelakiydin pikirinshe, házirgi zaman terminologiyası tábiyiy qalıplesken leksikalıq qatlam bolıp, ondaǵı hár bir birlik qollanılawı ushın óziniń anıq ańlatpası hám shegarasına, al "jasawı" ushın optimal shárayatqa iye. Atap ótilgenindey, termin sózi izertlewshiler tárepinen hár túrli anıqlanǵan. V.P.X.Orziqulov feyillerdi de terminler qatarına kirgizedi hám ol

bilay dep jazadı: "Hár qanday sóz hám sóz dizbegi, hátte toqtaw belgileri, relyatorlar da terminler wazıypasın atqaradı". M.Qosimova usı baǵdardan júrip, qatań túrde feyiller de termin qatarına kiredi, dep atap ótedi hám olardı izertlew obyektı etip aladı. Onıń pikirinshe: "Sońǵı jıllarda terminlerdi tek ǵana statistika emes, al funkcionallıǵı sheńberinde de úyreniwge baylanıslı sonı anıq bolıp qaldı, feyiller de terminler qatarına kiredi." Sóz shaqaplarınan feyil, sonday-aq, kelbetlik hám ráwıshlerdiń termin bolıwı hám termin bola almawı máselesi R.Doniyorovtıń ayırım maqalalarında, monografiya hám doktorlıq dissertaciyasında óziniń anıq hám durıs dálilin tapqan. Solay etip, terminologiyaǵa tiyisli dereklerde bayan etilgen sebeplerge kóre feyiller, yaǵnıy - affiksli sózler termin dep esaplanbaydı. Inglis hám qaraqalpaq tillerindegi SB terminlerin salıstırmalı talqılaw sonı kórsetedi, to - affiksi járdeminde jasalmaydı, inglis tilindegi -ing suffiksi qaraqalpaq tilinde -w, -ıw, -law (- ing dawam etiw waqıtları bunnan tısqarı) affiksli háreket atamaları túrindegi sinonim leksemalar sıpatında qollanıladı. Mısalı: *dodge, evade, avoid, evasion, exile, default, banish, shrink, tax and duties* = *salıq hám bajılardı tólewden qashıw (bas tartıw)*. Túsinikli bolǵanıday, inglis tilindegi -to hám -ing, - w, -ıw, -law affiksli sózler (feyiller) hám háreket atamaları (sonıń ishinde: Participle I - kelbetlik feyil hám gerundiy - gerund ta) tiykarınan inglis tili sózliklerinde, kórkem hám publicistikalıq shıǵarmalarda kóp ushırasadı. Mısalı: "*Humorist! She cried, jumping into a cab. You're quite a humorist - "Házilkesh! Siz júdá házilkesh ekeniz!...*" dep, taksige mindi de ketti. I.Mirzaevtıń pikirinshe: "Termin" bilim yamasa iskerliktiń arnawlı tarawına tiyisli túsinikti bildiriwshi sóz yamasa sóz dizbegi bolıp tabıladı [3;18]. Sonı ayırıqsha atap ótiw kerek, H.Dadabaev, A.Xojiev hám M.Qosimova jumıslarınan aldın (S. Ibragimov, H.Jamalxanov, N.Mamatov hám keyin qorǵalǵan kandidatlıq hám doktorlıq dissertaciyalarınń hesh birinde de feyildıń terminologiyadaǵı roli hám ornı izertlew obyektı sıpatında úyrenilmegen. Demek, bunday leksemalar termin dep tan alınbaǵan. "Házirgi kúnde "termin" sózi menen bir qatarda sol mánide "atama" sózleri de qollanılmaqta. Biraq, olar "termin" sóziniń tolıq mánisin ańlata almaydı. "Termin" sózi keń mániste qollanılıp, geografiyalıq obyektler, ataqlı atlarga qarata qollanılsa, "atama" sózin bolsa "termin" mánisinde tiykarınan tariyxıy temalardaǵı tekstlerde (mısalı: ádebiyat tariyxı, Shıǵıs filosofiyası hám t.b.) erkin qollanıw múmkın [6;139]. Baqlaǵanıımızday, I.Mirzaevtıń kóz-qarasları joqarıdaǵı pikirlerden azıraq parıq etedi. S.Usmanov, I.Mirzaevtıń pikirine málim dárejede qosıladı: "Keyingi jıllarda termin sóziniń ornına "atama" sózi qollanılıp atır. Bunday qollanıw qáte esaplanadı. Sebebi atama sóziniń mánisi termin sóziniń mánisine salıstırǵanda keń bolıp, ol barlıq nárselerdiń atı sıpatında túsiniledi, termin bolsa belgili bir tarawda qollanılatuǵın rásmiylestirilgen sóz bolıp tabıladı. Sol mániste, termin túsinigi "atama" túsiniginiń ishine kiriwshi ilimiy-leksikalıq birlik bolıp esaplanadı," dep atap ótedi ol [4;28]. Terminler tiykarında leksika-semantikalıq jaqtan ulıwma ádebiy qalıpkı iye bolıp, olar ulıwma xalıq tiline belgili bir terminologiyalıq sistema arqalı ótedi. Sebebi, terminler hám ulıwma qollanıstaǵı sózler bir-birin tolıqtıratuǵın leksikalıq birlikler bolıp esaplanadı. Ferdinand de Sossyur bar faktlerge tiykarlanıp "til bir pútin sistema ekenligin hám barlıq til elementleri usı pútinlikti payda etetuǵınlıǵın, usı elementlerdiń hár qanday jıyındısı olar arasındǵı qatnasıq quramlı bóleklerge bóline alatuǵın hám dúzilis dep atalatuǵın elementler arasındǵı baylanıs sxemasına iye bolǵan quramalı pútinlik ekenligin" birinshilerden bolıp teoriyalıq jaqtan tiykarlab bergeni edi

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Krisin L.P. Tolkoviy slovar inoyazichnix slov. - M.: 1998.-503s
2. Leychik V.M. Nomenklatura-promejutochnoe zveno mejdu terminami i sobstvennimi imenami//Voprosi terminologii i lingvisticheskoy statistiki. - Voronej: 1974.-161 s
3. Madvaliev A. O'zbek terminologiyasida dubletlik masalasi //O'zbek tili va adabiyoti. 1982. № 3.-123 b.
4. Reformatskiy A.A. Termin kak chlen leksicheskoy sistemi yazika//Problemi strukturnoy linvistiki. -M.: Nauka.1968. - 210 s
5. Usmonov S. Yuristning nutq madaniyati.- T.: 2007.- 233 b.

6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.-T: 2004.-№8.-718 b.7. Thierry Grass. La traduction juridique bilingue français-allemand: problematique et resolution des ambiguités terminologiques. Nancy, 1996, 325.p.

7. Сапаров С. П., Шаниязов Б. Ж. О СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКОВ
//Му^н аллим ^а м зликсиз билимлендири³. – С. 10